

Tussen Philips II en Willem van Oranje

De graaf van Boussu (1542-1578) en de Opstand in de Nederlanden

Henk Michielse

Wat moeten we tussen Vecht en Eem met 'n Maximiliaan de Hénin-Liétard, graaf van Boussu? We kwamen hem terloops wel tegen in het gruwelverhaal over *Naarden 1572 - burgermoord en brandstichting*ⁱⁱ, zoals zijn naam - meest als Bossu - zonder veel achtergrond ook voorkomt in belangrijke studies over de Opstand in de Nederlanden. Maar verder? Nu is er een uitgebreide biografie over de graaf verschenen van de historicus Piet Boon, waarin de rol van Boussu wordt beschreven binnen het brede verhaal van de eerste tien jaar van de Opstand tegen Philips II. Maximiliaan blijkt een van de belangrijke spelers in de Opstand te zijn, waarmee ook zijn rol bij *Naarden 1572* en andere onze regio rakende gebeurtenissen zoals de *Slag op de Zuiderzee* veel meer reliëf krijgt.

1. Maximiliaan de Hénin, graaf van Boussu, 1573

Er het beste van maken

Maximiliaan de Boussu behoorde tot de hoge adel van de Zuidelijke Nederlanden. Zijn vader Jean werd door Karel V benoemd tot graaf en ridder in de Orde van het

Gulden Vlies, de nauwe kring hoge edellieden rond de Heer der Nederlanden. Via zijn moeder, Anne de Bourgogne, stamde hij langs een bastaardlijn zelfs af van de hertogen van Bourgondië en bastaard zijn van Bourgogne was in die tijd allesbehalve een nadeel. Jean de Boussu hoorde met Willem van Oranje, Egmond en Horne tot de leden van de Raad van State, die kritisch stonden tegenover de centralisatiepolitiek van Philips II en de harde kettervervolgingen, een kritiek die in de loop van de tijd alleen maar aanzwol. Jean stierf in 1562 en maakte daarmee de komst van ijzervreter Alva in 1567 niet meer mee. Zo ontliet hij ook *het weinig benijdenswaardige lot* van andere kritische leden van de Raad van State; Oranje vluchtte naar Duitsland en Egmond en Horne belandden op het schavot.

Door zijn vlucht naar Duitsland verloor Willem van Oranje ook zijn stadhouderschap van Holland en Zeeland. Landvoogdes Margaretha van Parma stelde Philips II voor om de jonge graaf Maximiliaan van Boussu tot zijn opvolger in Holland te benoemen, *een, zoals zij schreef, verstandige en deugdzame jonge heer en zeer toegewijd aan de dienst van Uwe Majesteit en aan de katholieke religie*. Kort daarna werd hij ook nog aangesteld tot stadhouder van Utrecht. Anders dan in recente gezaghebbende publicaties is geschreven, werd Boussu, aldus Piet Boon, geen stadhouder van Zeeland.

Als zeer toegewijd aan de landsheer en de katholieke religie voerde Boussu de door de landvoogdes opgedragen taken trouw uit zoals optreden tegen beeldenstormers en watergeuzen. Maar toen Alva als nieuwe landvoogd zijn maatregelen *met een duidelijk terroristisch doel* ging doorvoeren, kwam Boussu voor een moeilijke keuze te staan: moest hij zijn medewerking verlenen aan de uitvoering van Alva's repressieve beleid of afstand doen van zijn functies, waarmee hij tegelijk

2. Naarden 1572. De Moord der Spanjaarden

zijn doodvonnis zou tekenen. Net als zijn andere hoog-adellijke collega's koos hij voor het eerste om er dan maar het beste van te maken. En zo naderen we ook het verschrikkelijke jaar 1572ⁱⁱⁱ, toen de Opstand op een vuile burgeroorlog was

uitgelopen, de watergeuzen Den Briel innamen, opstandige Hollandse steden eigenmachtig in Dordrecht een Statenvergadering belegden en Willem van Oranje erkenden als stadhouder en de positie van Boussu als officiële stadhouder ondermijnd werd.

Naarden 1572 - Hortensius & Boussu

Toen de meeste Hollandse steden naar Willem van Oranje overliepen en Alva voor een zware strafoefening een flink leger onder aanvoering van zijn zoon Don Frederik via Duitsland naar het Noorden stuurde, probeerde Boussu de steden die onder zijn bewind vielen zoveel mogelijk voor de ondergang te behoeden door deze voor het naderend onheil te waarschuwen. Zo ontliet Amersfoort het lot van Mechelen, Zutphen en Naarden. Aan Haarlem schreef de graaf: *Haarlem is op de verkeerde weg. Keer terug onder de eed en onderdanigheid aan de Koninklijke Majesteit op straffe van veel ellende bij volharden in de dwaling.* Ook Naarden probeerde Boussu te ontzien, als het maar de geuzen buiten de deur hield die de dienst uitmaakten in de steden die voor de Opstand en tegen Philips II hadden gekozen. Piet Boon wijdt een paragraaf aan *Naarden uitgemoord en ontmanteld*, waarbij hij vooral Hortensius volgt aan de hand van verzamelbundel.^{iv} Daarom lijkt het mij wel goed om voor één keer Boons boek opzij te leggen en naar Lambertus Hortensius zelf grijpen, naar diens indringende ooggetuige-verhaal over *De opkomst en ondergang van de stad Naarden* en in het bijzonder de rol van Boussu daarbij, aan wie hij speciale aandacht besteedt.^v

Toen in de raad werd voorgesteld om stadhouder Boussu te vragen een regerings-garnizoen in de stad te leggen, *kwam het opgehitste volk in grote getalen naar de raadsaal en verhinderde met luid geschreeuw dat dat zou gebeuren.* Kort daarna kwam stadhouder Boussu zelf naar Naarden, maar de poort werd door het volk voor hem gesloten. De raad van Naarden stuurde daarop een gezant naar de graaf om zich te verontschuldigen, wat Boussu goedgunstig accepteerde. Hij gaf de gezant een brief meer voor het stadsbestuur, waarin hij de verontschuldigungen aanvaarde en beloofde geen regerings-garnizoen in de stad te leggen, als er maar geen geuzen zouden worden toegelaten en de stad maar trouw zou blijven aan de landsheer.

Het vervolg kennen we. Ondanks herhaalde waarschuwingen van Boussu en tegen de zin van het stadsbestuur in dat wel wist welke ellende er zou volgen, liet *het opgehitste volk* de geuzen binnen. De stadhouder verscheen met een sterke afdeling voor de poort, maar die bleef opnieuw voor hem gesloten. *Uit verontwaardiging over het gedrag van de stedelingen stegen zijn toorn en woede zo hoog, dat hij dreigede deze belediging te zullen vergelden.* En zo kon de stad Naarden wegens opstandigheid tegen de eigen vorst haar lot niet meer ontlopen.^{vi}

Na de beschrijving van de ondergang van de stad gaat Hortensius nog uitgebreid vertellen wat hem zelf was overkomen en hoe hij het er juist dank zij de graaf van Boussu levend van af had gebracht, terwijl daarentegen honderden stadgenoten, waaronder een van zijn zoons, werden afgeslacht. Hij woonde vlak naast de kerk. Toen hij *eenzaam en treurig* voor zijn huis heen en weer liep, zag hij vijf militairen op zich afkomen. Zij keken om zich heen en toen zij hem in het oog kregen, riepen zij: *Nee maar! Daar is de man voor wie wij komen.* Hij dacht dat zijn einde was aangebroken, maar de mannen groetten en omarmden hem vriendelijk en zeiden: *Wij zijn door de graaf gestuurd om u te zoeken, u te redden en naar Bussum te brengen.* 's Avonds werd Hortensius vriendelijk door de graaf te eten gevraagd en

na de maaltijd dankte hij hem uitvoerig voor het redden van zijn leven: *Ik heb hem ook gezegd, dat ik nooit de dag zou vergeten waarop ik gered was; ik beloofde hem mijn leven lang als mijn redder te vereren.* Zo kon Hortensius twee jaar later zijn ooggetuige verslag schrijven.

Lambertus Hortensius laat het verhaal over zijn eigen leven nog volgen door een korte beschrijving van het lot van Boussu daarna, op basis van zegslieden. Hij citeert de stadssecretaris van Naarden, *die zijn leven voor een hoge prijs van de Spanjaarden had gekocht* en met Boussu een zeer pittig gesprek had: *Wat heeft u toch aangezet tot die wrede slachting van de Naarders?* Boussu kon zijn tranen nauwelijks bedwingen en antwoordde: *Ik ben niet de aanstichter van het bloedbad geweest en evenmin heb ik het aangeraden. In werkelijkheid heb ik mij er tegen verzet, maar de krijgsraad en don Frederik vonden het goed!* Hortensius concludeert dan: *Hij was een merkwaardige man, meer op zijn plaats in vreedstijd dan tijdens oorlog, een voorbeeld van de wisselvalligheid van het menselijk lot.* Hoe treffend deze karakterschets was, blijkt uit het vervolg van het boek van Piet Boon, waarover dit besprekingsartikel verder moet gaan.

3. *De slag op de Zuiderzee*]

De slag op de Zuiderzee

Graaf Maximiliaan was naast officiële stadhouder van Holland ook legerleider en vlootvoogd. Dat werk deed hij bij het op Naarden volgende beleg van Haarlem kennelijk zo voortreffelijk, dat hij door Don Frederik in een brief aan Alva zeer werd geprezen; hij schreef onder meer *dat de graaf van Boussu zich (-) zeer verstandig en moedig had gedragen. Zeer uitmuntend heer.* Amsterdam, Naarden, Weesp en Muiden vielen nog onder het gezag van landvoogd Alva, terwijl de Waterlandse en West-Friese steden juist waren overgelopen naar de Opstand en de Zuiderzee beheersten. Alva wilde de macht over de Zuiderzee terug veroveren, maar hoe uitmuntend Boussu als admiraal ook was, tijdens de zogeheten *Slag op de*

Zuiderzee, oktober 1573, moest hij het uiteindelijk toch afgeven tegen de vloot van de geuzen met als admiraalschip *De Eendracht*.

De strijd spitte zich toe op Boussu's admiraalschip met de omineuze naam *De Inquisitie*, dat aan de grond was gelopen. Een deel van Boussu's vloot was naar Amsterdam gevlucht, terwijl het gevecht rond het vastgelopen admiraalschip nog lang doorging met grote verliezen aan beide kanten. Uiteindelijk moest de graaf de strijd staken. Er volgden onderhandelingen, waarbij Boussu wist te bereiken, dat zijn manschappen en hij zelf als krijgsgevangenen behandeld zouden worden en niet gedood en dat hij in overeenstemming met zijn grafelijke waardigheid gevangen zou worden gezet.

Met deze verloren slag eindigde feitelijk ook Boussu's stadhouderschap van Holland. Hij werd ondergebracht in het geconfisqueerde Sint-Mariaklooster en zou daar tot november 1576 moeten verblijven. Een anoniemus dichte niet zonder leedvermaak het geuzenlied *Een claech-Liedecken van den Grave van Bossu*. Het eerste couplet luidt:

*Maximilianus de Bossu
Ben ick een Graef gheheten.
Duckdalba diendick seer ghetrou,
Die heeft mij nu vergheten.
Ick heb gheweest sijn Admirael,
Die Geusen te dooden principael.
Dat heb ick mij vermeten.*

4. Gevangenhuijs van Boussu

Tot voordele van den Vaderlande

Tijdens de jaren dat de graaf in Hoorn gevangen zat, werd regelmatig gesproken over uitruil van gevangenen, maar het kwam er om allerlei redenen nooit van. Intussen hadden de verhoudingen in de Nederlanden zich ook ingrijpend gewijzigd. In 1576 kreeg Boussu bezoek van meerdere personen, waaronder zijn radicalere

jongere broer Jacques, die hem op de hoogte brachten van al wat er gaande was. Algemeen heerste het gevoel, dat men alleen onder Philips II als landsheer wilde blijven als hij de aloude vrijheden en rechten van de steden en gewestelijke staten zou respecteren. Dit kwam in het bijzonder tot uitdrukking in de op 8 november 1576 gesloten *Pacificatie van Gent*, een groot politiek succes voor Willem van Oranje die naar binnenlandse vrede, inclusief godsdienstvrede, streefde. De *Pacificatie* was een beslissende overeenkomst tussen de gewesten van de Nederlanden om zich aaneen te sluiten in een zogeheten *Generale Unie*. Boussu liet meermalen krachtig weten, dat hij zich in de grondgedachten daarvan heel goed kon vinden *ende versocht ernstelick dat hy by den Prince (-) soude gevoert moghen werden, als hy present zijnde by den Prince, meerder dienst aan de ghemeene sake soude connen ghedoen*.

Boussu werd in november vrijgelaten en onder escorte van admiraal Cornelis Dircksz., door wie hij op de Zuiderzee was verslagen, naar Middelburg gebracht, waar de Prins van Oranje hem *in sekere herberge daertoe bereyt* verwelkomde en vriendelijk voor het avondeten uitnodigde. Vervolgens reisde Boussu door naar Brussel, *hebbende den Prince belooft alle goets tot voordele van den Vaderlande uyt te richten*. Dat heeft hij ook heel trouw gedaan. Boussu stond achter de bepalingen van de *Pacificatie van Gent*, dat had Hortensius toen hij zijn boek schreef (1574) al goed voorzien. De laatste jaren van zijn leven steunde hij Oranje waar hij kon in diens streven naar godsdienstvrede en speelde hij nog een belangrijke rol als aanvoerder van het *Staatse leger*, het leger van de Staten Generaal en de Raad van State, die de Nederlanden bestuurden zolang er geen bevredigende regeling met de landsheer Philips II zou zijn getroffen.

Godsdienstvrede en legerleiding

Piet Boon behandelt die belangrijke rol van Boussu binnen alle verwickelingen van de verdere Opstand zeer omstandig, zoals de tijd van Don Juan als landvoogd en de breuk van de Staten Generaal met hem, de komst van aartshertog Matthias als landvoogd namens de Staten Generaal en later de komst van de hertog van Anjou, broer van de Franse koning, die eigen aspiraties had. Voor dit artikel voert het te ver al die verwickelingen na te lopen. Belangrijk is de plaats van Boussu daarin. De graaf werkte op politiek en religieus gebied nauw samen met Willem van Oranje in dienst streven naar godsdienstvrede en eenheid van de Nederlanden, kreeg telkens belangrijke functies en opdrachten. Zo bemiddelde hij bij de zogeheten satisfactie van Amsterdam ingevolge de *Pacificatie van Gent*, wat tot de *Alteratie* leidde, de overgang van Amsterdam naar de opstand tegen Philips II en waardoor ook Naarden, Muiden en Weesp naar Willem van Oranje konden overlopen. Hij kreeg te maken met *grootte commotie ende oproere* tussen Utrechtse burgers en zijn eigen soldaten, werd gouverneur van de regeringsstad Brussel, was een succesvol aanvoerder van een deel van het leger en werd, toen dat leger van de Staten een forse nederlaag had geleden bij Gembloux in de buurt van Namen, tenslotte tot *opperbevelhebber van het Staatse leger* benoemd.

Als legerleider wist hij met de slag bij Reimenam, in de Brabantse Kempen, als revanche voor Gembloux, een mooie overwinning te behalen op niemand minder dan de befaamde generaal Alexander Farnese, die in 1578 landvoogd namens Philips II werd. Maar door toenemend geldgebrek en de groeiende crisis binnen de *Generale Unie*, mede vanwege de aanwakkerende *religieuze polarisatie*, moest hij zich met zijn leger daarna steeds meer terugtrekken, tot hij op 21 december 1578 in

Antwerpen overleed aan de pest. Toen Willem van Oranje hoorde van Boussu's dodelijke ziekte, schreef hij aan zijn broer over *la plus grande tristesse*, de grootste droefheid.

Tot het laatst van zijn leven was de katholiek Maximiliaan van Boussu als een van de heel weinigen blijven vasthouden aan Oranjes ideaal van een *Generale Unie* van alle gewesten in de Nederlanden op basis van de gelijkwaardigheid van de protestantse en katholieke religie zonder calvinistisch stempel. *De dood van de graaf van Boussu*, concludeert Piet Boon, *zou men dus een symbolisch einde kunnen noemen van een tijdperk, dat het begin van de Generale Unie had kunnen zijn. Kort daarna werden echter de Unies van Atrecht en Utrecht gesloten, waardoor onbedoeld de basis werd gelegd voor de blijvende tweedeling van de Nederlanden.*

5. Praalgraf van Boussu

Slot

Piet Boon (1941) studeerde geschiedenis in Nijmegen en wijdde zijn doctoraalscriptie al aan Boussu: *De graaf van Boussu in Staatse dienst*. Hij had promotieplannen, maar zag daar van af vanwege zijn leraarschap aan scholen in Deventer en later Den Bosch; het thema Boussu liet hem echter niet los. In *West-Friesland Oud en Nieuw 35* (1969) publiceerde hij het artikel *Boussu's gevangenschap in Hoorn (1573-1576)*. Samen met Marit Veerman-Boon schreef hij in 2013 een studie *Doctor Theodorus Velius. Hoorns geneesheer, regent en chroniqueur*, waarin ook ruim aandacht wordt besteed aan de slag op de Zuiderzee en aan Boussu's Hoornse gevangenschap. Zoals gezegd behandelt Boon de

gebeurtenissen tijdens de 10 jaar van de Opstand waar Boussu een belangrijke rol in speelde zeer omstandig. Als context voor het leven van de graaf is een beschrijving van die verwickelingen natuurlijk ook wel noodzakelijk, al is de behandeling soms wat al te omstandig. In het boek komen heel veel namen voor en daarom miste ik ook wel een personenregister. Maar, afgezien van deze kritiekpunten, ben ik heel blij met dit boek over een interessante medespeler tijdens de Opstand en de gebeurtenissen die ook Stad en Lande van Gooiland aangingen, een boek dat zoals altijd bij Verloren weer fraai is uitgegeven.

Piet Boon, *Maximiliaan de Hénin-Liétard, graaf van Boussu (1542-1578). Van koninklijk stadhouder tot naaste medewerker van Oranje*, 408 pp, harde band, ISBN 9789464550498, € 39,-.

Dr. Henk Michielse, historicus en sociale wetenschapper, werkte als hoofddocent aan de Universiteit van Amsterdam en publiceerde veel over de geschiedenis van het welzijnswerk. Hij was voorzitter en hoofdredacteur van het regionaal-historisch tijdschrift *Tussen Vecht en Eem*, werd op verzoek van de gemeente Gooise Meren voorzitter van de *Werkgroep Naarden 1572*, die de herdenking van de burgermoord in de Vestingstad organiseerde en publiceert regelmatig over de geschiedenis tussen Vecht en Eem.

Illustraties, bijschriften

1. Paulus Uterwael, Maximiliaan de Hénin, graaf van Boussu, 1573 (coll. Rijksmuseum)
2. Noach van der Meer, *De moord der Spanjaarden te Naarden*, 1784 (particuliere collectie)
3. Jan Theunisz. Blanckerhoff, *De slag op de Zuiderzee voor de rede van Hoorn tegen Bossu 1573, 1663-68* (coll. Rijksmuseum)
4. Cornelis Pronk, *Gevangenhuijs van Bossu*, 1772 (coll. Westfries Museum).
5. *Het Praalgraf van Maximiliaan de Hénin- Liétard en zijn zoon Pieter*, in de grafkapel Boussu.

Noten

ⁱ Dit artikel is overgenomen uit *Tussen Vecht en Eem – tijdschrift voor regionale geschiedenis*.

ⁱⁱ Joris Camelbeeck, Henk Michielse e.a. (red.), *Naarden 1572- burgermoord en brandstichting* (uitgave van de Stichting Tussen Vecht en Eem en de Weggroep Naarden 1572), Naarden 2022.

ⁱⁱⁱ Raymond Fagel en Judith Pollmann, *1572 Burgeroorlog in de Nederlanden*, Amsterdam 2022.

^{iv} Luc Panhuysen en René van Stipriaan, *Ooggetuigen van de Tachtigjarige Oorlog*, Amsterdam 2018.

^v Lambertus Hortensius, *De ondergang van Naarden*, uit het Latijn vertaald door dr. W. Boekelman, (2015).

^{vi} Zie hiervoor verder: Cammelbeeck e.a., *Naarden 1572 – burgermoord en brandstichting*.